

16. Okazaki, Y. Development of high performance metal catalyst support for cleaning automobile exhaust gases [Text] / Y. Okazaki, M. Fukaya, S. Konya // Nippon Steel Technical Report. – 1996. – №70 – P. 23 – 30.
17. Jatkar, A. D. New catalyst support structure for automotive catalytic converters [Text] / A. D. Jatkar // SAE Special Publications. – 1997. – №1260 – P. 149 – 155.
18. Egbert, S. J. Lox Automotive exhaust treatment [Text] / S. J. Lox Egbert // Handbook of Heterogeneous Catalysis. – 2008. – № 1 – С. 2274 – 2345.
19. Zamaro, J. M. ZSM5 growth on a FeCrAl steel support. Coating characteristics upon the catalytic behavior in the NO_x SCR [Text] // J. M. Zamaro, M. A. Ulla, E. E. Miro // Microporous and Mesoporous Materials. – 2008. – №115. – P. 113 – 122.
20. Luthera, M. Forced periodic temperature cycling of chemical reactions in microstructure devices [Text] // M. Luthera, J. J. Brandnera, L. Kiwi-Minsker // Chemical Engineering Science. – 2008. – № 63. – P. 4955 – 4961.
21. Окисление СО на оксиде меди, нанесенном на металлическую фольгу [Текст] / А. Н. Субботин, Б. С. Гудков, М. П. Воробьева // Катализ в промышленности. – 2005. – №5. – С. 48 – 51.
22. Giornelli, T. Preparation and characterization of VO_x/TiO₂ catalytic coatings on stainless steel plates for structured catalytic reactors [Text] / T. Giornelli, A. Lofberg, E. Bordes-Richard // Applied Catalysis A: General. – 2006. – №305 – P. 197 – 203.
23. Kołodziej, A. Structured catalyst carrier for selective oxidation of hydrocarbons: modelling and testing [Text] / A. Kołodziej, W. Krajewski, J. Łojewska // Catalysis Today. – 2004. – Vol. 91-92. – P. 59 – 65.
24. Lofberg, A. Catalytic coatings for structured supports and reactors: VO_x/TiO₂ catalyst coated on stainless steel in the oxidative dehydrogenation of propane [Text] / A. Lofberg, T. Giornelli, S. Paul, E. Bordes-Richard // Applied Catalysis A: General. – 2011. – № 391. – P. 43 – 51.
25. Meille, V. Review on methods to deposit catalysts on structured surfaces [Text] / Valerie Meille // Applied Catalysis A: General. – 2006. – №315 – P. 1 – 17.
26. Kizling, M. B. A review of the use of plasma techniques in catalyst preparation and catalytic reactions [Text] / M. B. Kizling, S. G. Järås // Applied Catalysis A: General. – 1996. – № 147. – P. 1 – 21.
27. Liu, C.-J. Catalyst preparation using plasma technologies [Text] / C.-J. Liu, G. Vissokov, B. W.-L. Jang // Catalysis Today. – 2002. – № 72. – P. 173 – 184.
28. Dudognon, J. Grazing incidence X-ray diffraction spectra analysis of expanded austenite for implanted stainless steel [Text] / J. Dudognon, M. Vayer, A. Pineau, R. Erre // Surface & Coating Technology. – 2008. – Vol. 202, № 20 – P. 5048 – 5054.
29. Dudognon, J. Mo and Ag ion implantation in austenitic, ferritic and duplex stainless steels: A comparative study [Text] / J. Dudognon, M. Vayer, A. Pineau, R. Erre // Surface & Coating Technology – 2008. – Vol. 203 – P. 180 – 185.
30. Dudognon, J. Modelling of grazing incidence X-ray diffraction spectra from Mo-implanted stainless steel. Comparison with experimental data [Text] / J. Dudognon, M. Vayer, A. Pineau, R. Erre // Surface & Coating Technology – 2006. – Vol. 200 – P. 5058 – 5066.
31. Гончаров, В. В. Синтез и теплофизические свойства образцов из стали 12Х18Н10Т после ионной имплантации алюминия [Текст] / В. В. Гончаров, В. А. Зажигалов // Modern science: researches, ideas, results, technologies. – 2011. – №2(7) – С. 178 – 182.
32. Измерение микротвердости царапанием алмазными наконечниками : ГОСТ 21318-75. – [Чинний від 1975-12-02]. – М. : Гос. комитет стандартов Совета министров СССР, 1975. – 24 с.

Поступила в редакцию 21.11.13

М. М. Бережний, д-р техн. наук
В. А. Чубенко, канд. техн. наук
А. А. Хіноцька
С. О. Мацішин

ДВНЗ «Криворізький
національний університет»
м. Кривий Ріг, Україна
e-mail: sergej.macyshin@inbox.ru

Ключові слова: дослідження, розширення, нагрівання, сплав, залізо, вуглець, температура плавлення, питомий об'єм

Введення

Впровадження науково-технічних досягнень у виробництво є визначальним чинником розвитку продуктивних сил, невід'ємного підвищення ефективності виробництва. Цей процес безпосередньо

ТЕПЛОВА ДЕФОРМАЦІЯ ЗАЛІЗОВУГЛЕЦЕВИХ СПЛАВІВ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ДІАГРАМУ СТАНУ Fe – C

УДК 621.771

Анотація. Виконано узагальнення результатів теоретичних і експериментальних досліджень теплового розширення сплавів заліза з вуглецем при нагріванні до температури плавлення. Визначено температурні залежності питомого об'єму і густини залізвуглецевих сплавів. Виявлені залежності між питомим об'ємом і параметром кристалічної решітки. виправлені і доповнені температурні залежності питомого об'єму і густини сталі та параметр кристалічної решітки заліза.

© М. М. Бережний, В. А. Чубенко, А. А. Хіноцька, С. О. Мацішин, 2013

впливає передусім на формування й підтримування високого рівня техніко-технологічної бази виробництва, забезпечуючи неухильне зростання продуктивності суспільної праці [1 – 3].

Постановка проблеми

Сучасний стан діаграми залізо-вуглець значно відрізняється від того, яким його уявляли в середині XIX ст. На сьогоднішні дні завдяки цій діаграмі ми маємо можливість визначати склад та структуру сплавів при різних температурах; температури початку та кінця кристалізації; користуючись правилом відрізків можемо визначити кількість фаз у відсотках та концентрацію фаз для конкретно взятої температури [1 – 3]. Сьогодні розроблені сучасні методи дослідження структури залізо-вуглецевих сплавів та оцінки їх властивостей [4].

Формулювання цілей статті

Основною метою статті є дослідження зміни питомого об'єму і густини залізобуглецевих сплавів, оскільки це є проблема актуальна тому, що це дозволить впливати на процеси деформації при нагріванні металів з метою поліпшення їх якості.

Експериментальні дані та їх обробка

Тепловою деформацією твердого тіла називаємо його розширення при нагріванні. Залежності величин лінійного та об'ємного розширення при нагріванні сталевих тіл від температури відомі [5 – 7]

$$l_t = l_0 (1 + 117 \cdot 10^{-7} t + 4,7 \cdot 10^{-9} t^2),$$

де l_t – довжина тіла при температурі $t^\circ\text{C}$; l_0 – довжина тіла при температурі $t = 0^\circ\text{C}$.

Коефіцієнт лінійного розширення

$$\alpha = \frac{l_t - l_0}{t \cdot l_0},$$

Для сталевих виробів цей коефіцієнт

$$\alpha_t = (117 + 0,047t) \cdot 10^{-7},$$

Відносна деформація при нагріванні змінюється пропорційно квадрату температури

$$\varepsilon = \frac{l_t - l_0}{l_0} = (117 + 0,047t) \cdot 10^{-7} t = \alpha_t t.$$

Об'ємне розширення сталюого тіла при нагріванні дорівнює [4 – 6]:

$$V_t = V_0 (1 + \beta t),$$

де V_t – об'єм тіла при температурі $t^\circ\text{C}$; V_0 – об'єм тіла при температурі $t = 0^\circ\text{C}$; β – коефіцієнт об'ємного розширення тіла.

Для ізотермічного тіла

$$\beta_t = \alpha (3\alpha_t t + \alpha_t t^2),$$

Зокрема для сталі:

$$\beta_t = (351 + 0,141t) \cdot 10^{-7}.$$

Згідно з рівнянням (3) та (7) при температурі плавлення сталі (заліза) 1535°C на макрорівні лінійний коефіцієнт розширення та відносної деформації відповідно дорівнюють $189,146 \cdot 10^{-7}$ град⁻¹ та 2,9 %; об'ємні коефіцієнти розширення та відносної деформації відповідно дорівнюють $567,435 \cdot 10^{-7}$ град⁻¹ та 8,7 % (рис. 1).

На мікрорівні збільшення температури від 0°C до 1400°C аустеніту приводить до прямолінійного збільшення параметра кристалічної решітки з $3,56 \cdot 10^{-10}$ м до $3,69 \cdot 10^{-10}$ м [8].

При цьому коефіцієнт лінійного розширення

$$\alpha_t = \frac{(3,69 - 3,56) \cdot 10^{-10}}{1400 \cdot 3,56 \cdot 10^{-10}} = 26,1 \cdot 10^{-6} \frac{1}{град}$$

Прирівнявши параметр аустеніту до ребра багатогранника, наприклад, ікосаедра, визначимо діаметри еквівалентних куль – зерен сталі.

Вихідний діаметр

$$d_g = \sqrt{2,76 \cdot (3,56 \cdot 10^{-10})^2} = 5,91 \cdot 10^{-10} \text{ м,}$$

$$d_g = \sqrt[3]{4,16 \cdot (3,56 \cdot 10^{-10})^3} = 5,73 \cdot 10^{-10} \text{ м,}$$

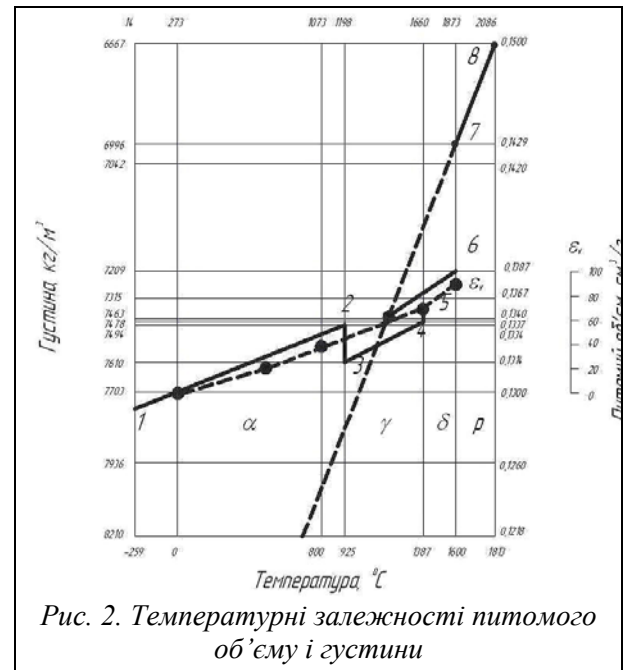
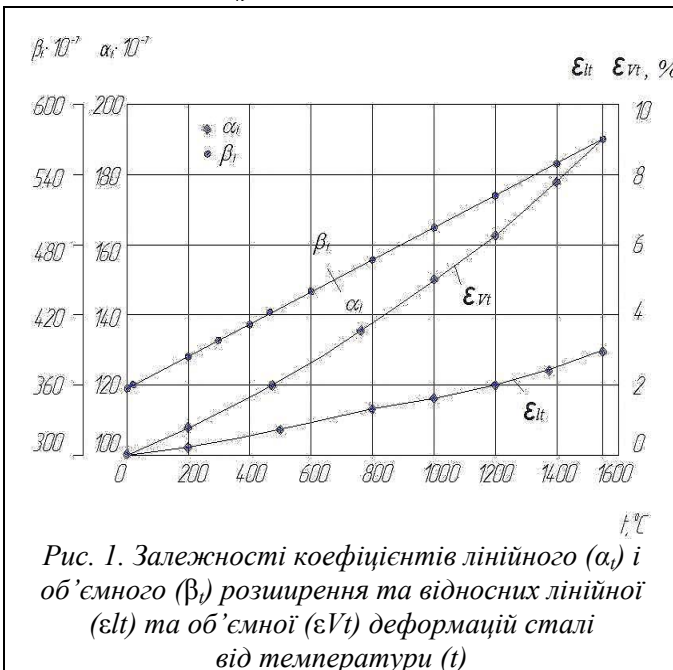
Середній $d_g = 5,82 \cdot 10^{-10}$ м.

Кінцевий діаметр

$$d_k = \sqrt{2,76 \cdot (3,69 \cdot 10^{-10})^2} = 6,13 \cdot 10^{-10} \text{ м,}$$

$$d_k = \sqrt[3]{4,16 \cdot (3,69 \cdot 10^{-10})^3} = 5,94 \cdot 10^{-10} \text{ м,}$$

Середній $d_k = 6,035 \cdot 10^{-10}$ м.

Коефіцієнт об'ємного розширення β_t та відносної об'ємної деформації відповідно

$$\beta_t = \frac{0,5236 \cdot (6,035 \cdot 10^{-10})^3 - 0,5236 \cdot 5,82 \cdot (10^{-10})^3}{0,5236 \cdot (5,82 \cdot 10^{-10})^3 \cdot 1400} = 7,94 \cdot 10^{-4} \text{ град}^{-1},$$

$$\epsilon_{Vt} = \frac{0,5236 \cdot (6,035 \cdot 10^{-10})^3 - 0,5236 \cdot (5,82 \cdot 10^{-10})^3}{0,5236 \cdot (5,82 \cdot 10^{-10})^3} = 3,694 \text{ \%}$$

Виправлені і доповнені кривою ε_v з рис. 1 температурні залежності питомого об'єму і густини сталі [9, 10] (рис. 2) та параметра кристалічної решітки заліза (рис. 3) виявились близькими між собою. Це визначено з рівнянь питомого об'єму від температури [8 – 10].

$$V_t^{\alpha, \delta-Fe} = 6,5 \cdot 10^{-6} \cdot t + 0,125;$$

$$V_t^{\gamma-Fe} = 5,4 \cdot 10^{-6} \cdot t + 0,1255;$$

і параметр кристалічної решітки

$$\alpha_t^{\alpha, \delta-Fe} = 46,13 \cdot 10^{-6} \cdot t + 2,86;$$

$$\alpha_t^{\gamma-Fe} = 76,923t + 3,57;$$

Визначено залежність питомого об'єму V_t від параметра кристалічної решітки a_t , рис. 4.

$$V_t^{\alpha, \delta-Fe} = 0,141 \cdot a_t^{\alpha, \delta-Fe} - 0,278;$$

$$V_t^{\gamma-Fe} = 0,07 \cdot a_t^{\gamma-Fe} + 0,125;$$

На рис. 4 мінімальні та максимальні значення параметра кристалічної решітки відповідно для α і γ – заліза дорівнюють (рис. 3) $\alpha_{\alpha-Fe}^{\min} = 2,86 \text{ \AA}$, $a_{\alpha-Fe}^{\max} = 2,91 \text{ \AA}$, $a_{\gamma-Fe}^{\min} = 3,64 \text{ \AA}$, $a_{\gamma-Fe}^{\max} = 3,677 \text{ \AA}$.

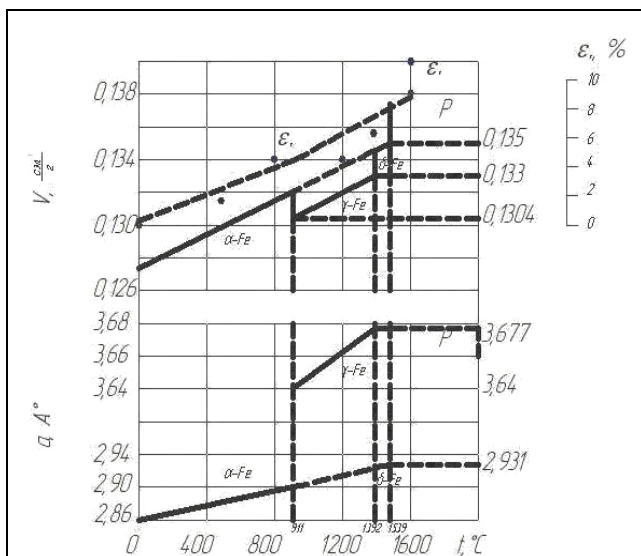

Рис. 3. Залежності питомого об'єму (V) та параметра кристалічної решітки модифікацій заліза (α -, γ -, δ -Fe) від температури; P – рідина

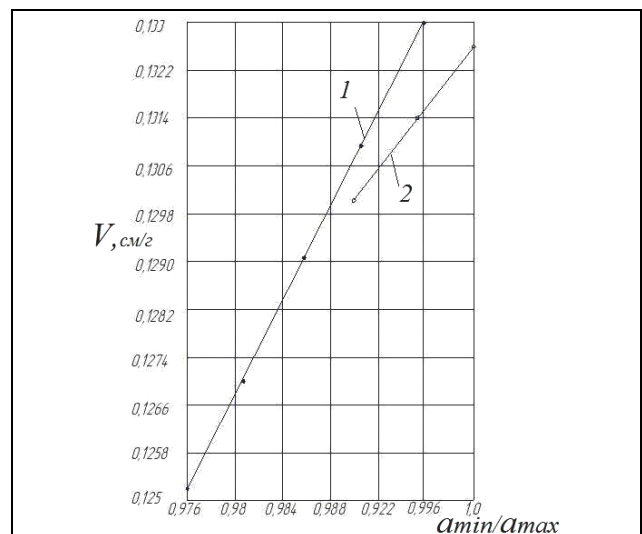

Рис. 4. Залежності питомого об'єму заліза від параметрів кристалічної решітки для різних модифікацій: 1 – α , δ – Fe; 2 – γ – Fe;

$$V_{\gamma-Fe} = 0,07 \cdot a_{\gamma-Fe} - 0,125;$$

$$V_{\alpha, \delta-Fe} = 0,141 \cdot a_{\alpha, \delta-Fe} - 0,278$$

На розширення сплавів «залізо – вуглець» впливає не тільки їх температура, але також і вміст вуглецю [8]. Враховуючи незалежність дії температури та вмісту вуглецю, можна об'єднати ці впливи і отримати рівняння за даними А. А. Гуляєва [8] та інших [11]

$$a_t^{\gamma-Fe} = 0,356 + 2,35 \cdot 10^{-3} \cdot [c]_{\gamma-Fe} + 0,865 \cdot 10^{-5} t,$$

де $[c]_{\gamma-Fe}$ – вміст вуглецю в аустеніті в % мас; t – температура аустеніту в $^{\circ}\text{C}$.

Згідно з цим рівнянням максимальне значення параметра решітки аустеніту набуває при температурі 1147°C та вмісту вуглецю 2,14 % масового вмісту ($a_{t}^{\gamma-Fe} = 0,371 \cdot 10^{-9}$ м (рис. 5)).

При мінімальній температурі існування γ – фази заліза 727° С і вмісту в ній вуглецю 0,8 % параметр решітки аустеніту дорівнює $a_{727}^{\gamma-Fe} = 0,3642 \cdot 10^{-9}$ м. При відсутності вуглецю в залізі решітка аустеніту при 1495° С має розмір $a_{1495}^{\gamma-Fe} = 0,369 \cdot 10^{-9}$ м, що менше максимального значення (рис. 5). На прикладі аустеніту можна дійти висновку, що вплив вмісту вуглецю на параметр решітки

фериту зневажливо малий, а в основному він залежить від температури.

$$a_{\gamma-Fe} = 0,356 + 2,35 \cdot 10^{-3} [c]_{\gamma-Fe} + 0,865 \cdot 10^{-5} \cdot t; \text{ де } [c]_{\gamma-Fe} \text{ в \% мас; } t - \text{ в } ^\circ\text{C}$$

Висновок

При нагріванні до температури плавлення залізо розширюється на 6,3 %, сталь – на 6,7 %. Під час плавлення залізо збільшується в об'ємі на 2,2 %, сталь – на 3,03 %. Різниця між лінійними та об'ємними коефіцієнтами теплового розширення заліза і сталі пов'язана з впливом вмісту вуглецю в сталі на їх теплове розширення. Цим же пояснюється співвідношення довідникового коефіцієнта теплового розширення з таким коефіцієнтом сталі.

Література

1. Бережний, М. М. Сучасний стан і перспективи металургії України [Текст] : зб. наук. пр. / М. М. Бережний, В. І. Міхеєва, В. А. Чубенко, В. П. Мовчан // Вісник Криворізького технічного університету. – Кривий Ріг. – 2003. – Вип. 1. – С. 44-46.
2. Бережний, М. М. Зміна об'єму та міцності металу при холодному прокатуванні залежно від ступеня деформації [Текст] : зб. наук. пр. / М. М. Бережний, В. А. Чубенко // Вісник Криворізького технічного університету. – Кривий Ріг, 2007. – Вип. 16. – С. 81 – 84.
3. Бережний, М. М. Діаграма стану сплаву залізо-вуглець [Текст] : монографія / М. М. Бережний, С. О. Мацішин, А. А. Хіноцька. – Кривий Ріг, 2013. – 35 с.
4. Власовець, В. Вплив різних факторів на достовірність оцінок за магнітним параметром / В. Власовець // Східно-Європейський журнал передових технологій. – 2012. – Т. 5, N 5(59). – С. 7-11. – Режим доступу: <http://journals.urau.ua/eejet/article/view/4551>
5. Кошкин Н. И. Справочник по элементарной физике [Текст] : изд. седьмое стереотипное/ Н. И. Кошкин, М. П. Ширкевич // . – М.: Наука, 1976. – 255 с.
6. Кухлинг, Х. Справочник по физике [Текст] : пер. с немец. – 2 – е изд/ Х. Кухлинг // . – М.: Мир, 1989. – 520 с.
7. Кузмичев, В. Е. Законы и формулы физики [Текст] / В. Е. Кухлинг. - К.: Наукова думка, 1989. – 864 с.
8. Гуляев А. П. Металловедение [Текст] : уч. для вузов; 6 – е изд., перераб. и доп / А. П. Гуляев. – М.: Металлургиздат, 1986. – 544 с.
9. Баптизмаський, В. І. Сталеплавильне виробництво: [Текст] : навч. посібник / В. І. Баптизмаський, В. М. Бойченко, О. Г. Величко та ін. – К.: ІЗМН, 1996. – 400 с.
10. Бялік, О. М. Металознавство: [Текст] : підр.; 2 – е вид., перероб і доп/ О. М. Бялік, В. С. Черненко, В. М. Писаренко, Ю. М. Москаленко. – К.: ІВЦ: Видавництво «Політехніка», 2003. – 384 с.
11. Бельченко, Г. И. Основы металлографии и пластической деформации стали [Текст] / Г. И. Бельченко, С. И. Губенко. — К.: Донецк: Вища школа. – Головное издательство, 1987. – 240 с.

Поступила в редакцию 13.11.13

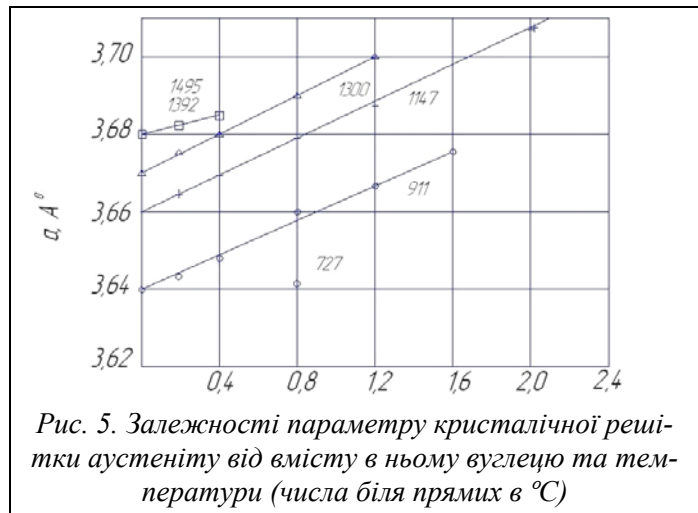

Рис. 5. Залежності параметру кристалічної решітки аустеніту від вмісту в ньому вуглецю та температури (числа біля прямих в °C)